

SOME LEXICAL ASPECTS OF TWO UNKNOWN TEXTS FROM THE 17TH CENTURY: A GREEK-ROMANIAN LETTER AND AN ENCOMIUM ADDRESSED TO CONSTANTIN BRÂNCOVEANU (MS. BAR 766)

Silvia Chișocea, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: My intention, within this paper, is to bring into notice two unknown texts from the 17th century (a Greek-Romanian letter and an encomium addressed to Constantin Brâncoveanu by a Patriarch from Alexandria, Gherasim Pallada, the texts being registered as MS. BAR 766). More precisely, I would like to approach the lexical aspect of these two inedited texts. Having in mind the idea that the old literary Romanian stands as the base of the actual literary Romanian, I considered the lexical approach of these two texts necessary, my intention being of underlining the specific words of the old literary Romanian and which disappeared from the actual use (or have only a regional or popular use), as well as presenting the cases in which a semantic evolution or a form different from the actual one is recorded; I also had in view the synonymous relationships, whose considerable number leads to the conclusion that this text brings into light a developing literary language; the words etymology was established consulting the following dictionaries: DA, DLR, TRDG, Scriban and DER.

Keywords: manuscript, the 17th century, vocabulary, ethimological criterion, semantic evolution, regionalisms, synonymous relationships.

Pornind de la ideea că limba română literară veche constituie baza limbii literare actuale, am considerat de cuvintă că abordarea lexicului acestui text din secolul al XVII-lea devine absolut necesară, intenția mea fiind aceea de a semnala cuvintele specifice limbii române literare vechi și dispărute din uzul actual (sau sunt folosite doar regional sau popular), precum și prezentarea cazurilor în care se înregistrează o evoluție semantică sau de formă diferită de forma literară actuală; tot în acest studiu, am avut în vedere și o serie de relații sinonimice, al căror număr considerabil conduce la concluzia că acest text supune atenției o limbă literară în curs de dezvoltare; etimologia cuvintelor este stabilită prin consultarea DA, DLR, TRDG, Scriban și DER.

1. Cuvinte specifice limbii române vechi

În ceea ce privește cuvintele specifice limbii române literare vechi și care nu se mai regăsesc în limba actuală (sau sunt folosite regional sau în vorbirea populară), le-am clasificat pe baza criteriului etimologic.

1. 1. Cuvinte de origine latină

apătos, adj. ‘care cuprinde apă în cantități mari’: *Intr-adîncurile câle apătoase* (f. 86^v); atestare: Dosoftei; etimologie: **aquatosus* cf. *apos.*

bunătățile, s. f. ‘(la plural) lucruri bune, scumpe, scumpeturi, averi, bogății’: *Cîte cetăți și orașe sint, în locurile cele mai adânci și nu le iaste îndemînă marea ca să slujască cetății lui Constanțin, cu bunătățile lor.* (f. 102^v); atestare: Anon. Car.; etimologie: lat. *bonitas*, -atem.

cură (cu derivatele **curătoare**, **curăre**), vb. 3. intranz. ‘a alerga’, ‘a curge’; ‘a izvorî’. Termenul este specific epocii vechi, varianta analogică *a curge* nu apare în text: *să cure singe pe rîu în loc de apă* (f. 85^r), *adecă curăre mișcării iaste vrêmea* (f. 109^r); etimologie: lat. *curro*, -ere.

dires v. **dregе**, v. 3. tranz. ‘a umple sau a completa cu băutură în timpul mesei’: *bîți vinul carele am dires voaă* (f. 87^v); atestare: Psalt. Hur., etimologie: lat. *diregere*.

duroare, s. f. ‘(învechit) durere’: *și durorile lor dezlegatu-le-ai* (f. 125^r); În privința acestui cuvânt, Enăceanu, episcopul care realizează o primă analiză a cuvintelor acestui text (în 1892), ne precizează pentru cuvântul în cauză „se vede Moldoveanul, care încurcă morfologia moldovenească cu cea muntenescă. În mintea lui Atanasie era forma moldovenească *durerile*, dar în Muntenia dă peste vorba *dor* = durere, și prin metatesa vocalelor face *durorile* în loc de *dorurilor*, care pentru Atanasie însemna *dorințe*.¹”, etimologie: lat. *dolor*, -ris.

fur, s. m. ‘hoț’, ‘tîlhar’; termen caracteristic limbajului bisericesc: *căci osîndiaia acolo pe furi și pe ucigași* (f. 119^v); etimologie: lat. *fūr*; cf. it., arag. *furo*, v. ven., v. fr. *fur*.

îngreca, vb. 1. intranz. ‘a procrea’: *Și au îngrecat iarăși cerbi copii ai păcatului* (f. 125^r); atestare – Varlaam; etimologie: ml. **ingrevicare*.

measer, s. m. ‘sărac’; termen specific textelor vechi, înregistrează două ocurențe în acest text, în timp ce sinonimul său, *sărac*, care se va și impune în limba literară actuală, înregistrează nouă apariții: *și din gunoiu înalță pe measerul* (f. 134^r); etimologie: din lat. *miser*.

rost, s. n. ‘gură’ *dulcele nume al mult dăruitului Constanțin avîndu-l în rosturile lor* (f. 99^r); etimologie: lat. *rostrum*.

tort, s. n. ‘fir tors de cînepă sau de in’; ‘torsătură’: *răsucit și împletit dintr-alte torturi mai supțiri* (f. 106^r); etimologie: lat. *tortus*.

vistêriu, s. n. ‘tezaur, cămară’: *pre carea o au iubit ca să-i fie lui mireasă, să-i fie dată din vistêriul duhului* (f. 68^v); etimologie: lat. *vestiarium*

1. 1. 1. Cuvinte formate pe terenul limbii române cu material de origine latină

aflătoriul, s. m. ‘născocitor, inventator’: *Iúda să fie aflătoriul crucii* (f. 114^v); atestat Dosoftei; etimologie: *afla* <(lat. *afflare*) + sufixul –ător.

cîtime, s. f. ‘cantitate’: *cum că iaste mai mic după cîtime* (f. 110^r); atestare - Conachi, etimologie: *cît* (< lat. *quantus*) + -ime cantitate (mică).

contenirea, s. f. ‘piedică’, ‘obstacol’, ‘prohibiție’: *netruſtia, neslavirea, contenirea, plecaciunea, smerenii*, (f. 93^v); etimologie: derivare de la verbul *a (se) contenti* (< lat. *contînere*).

fiitoare, adj. ‘care este, care dăinuiește, existent în ființă’: *de acea ființe de pururea fiitoare* (f. 76^v); atestare- Dosoftei; etimologie: adjecтивul verbal al lui fi (< lat. *sum, fui, *fire*) + suf. -itor).

lumean, s. m. ‘laic’, ‘mirean’ ‘lumesc’: *ce încă mai vîrtos ocărîfi pre lumeanii aceia* (f. 124^r); atestare: 1618; etimologie: *lume* (< lat. *lumen*) + suf. –ean.

¹ G. Enăceanu, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, s. II, t. XII, 1892, p. 191.

neguțetori, vb. 4. tranz. ‘a negustori’, ‘a cumpăra și a vinde o marfă pentru a realiza un profit, a face negoț; a practica meseria de negustor’: *dumnezăoice să neguțetoriaia* (f. 79^v); recurgem la etimonul *negustor* cu etimologia lat. *negotiatorius* sau *neguța* + suf.- *tor*.

neputință, s. f. ‘lipsă de putere fizică, de forță, de energie, slăbiciune, nevolnicie’: *arătind neputință omului* (f. 67^v); atestat 1688, Biblia 1688; etimologie: pref. *ne* + *putință*; *putință* < lat. *potēntia*.

oștescu, vb. 4 refl. și intranz. ‘A (se) lupta, a se război, a purta, a se bate în război’: *Cînd să oștescu asupra diavolului* (f. 127^v); atestare: Varlaam; etimologie: v. *oaste* (< lat. *hostis*, -em ‘dușman’).

păciuitoriu, adj. s. m. ‘(învechit) împăciuitor, persoană care păciuiește’: *pînă a nu să arăta păciuitorul singur biruitoru Constanțin*; etimologie: *păciui* (< *pace* + suf. -ui, lat. *pax*.+ -tor).

părinții, s. f. ‘(rar) calitatea de tată, de părinte’: *acest nume (părinții) să cade să-l avem noi mai mult de la dinsul* (f. 107^v); etimologie: *părinte* (< lat. *parens*, -ntis) + suf. -ie.

putrejune, s. f. ‘(învechit și regional) putrefacție, putreziciune’: *din cîle pămintești ale putrejunii* (f. 134^r); atestat - 1581, Coresi; etimologie: *putred* (< lat. *putridus*) + -iune.

spart, adj. ‘învechit și popular: despre obiecte de îmbrăcăminte, țesături, hîrtii sfîșiat, găurit, uzat’: *cu acesta au cusut veșmîntul cel spart al domnului nostru* (f. 106^r); etimologie: lat. *spargere*.

stricare, s. f. ‘(învechit) distrugere, ucidere’: *stricare de fecioare* (f. 83^v); atestare: Ist. Carol.; etimologie: v. *a strica* (< lat. *extricare*).

tindere, s. f. ‘(învechit) acțiunea de a tinde; rîvnire’: *Această întindere trebuie să să numere pentru să să facă tinderea au mai multă* (f. 109^v); etimologie: v. *tinde* < lat. *tendere*.

țiitoru, s. m. ‘persoană care ține în păstrare lucrul altuia’: *țiitoru și puternic și întocma cumpănit* (f. 118^r); etimologie: *ține* (< lat. *tenere*) + suf. -itor.

unsoare, s. f. ‘(învechit) mireasmă, balsam’: *faptele lui ca alte unsori dau bun miros în toată lumea* (f. 87^r); atestare: Varlaam; etimologie: *uns* (< *unge* < lat. *ungere*) + suf. -oare.

1. 2. Cuvinte de origine slavă - dispărute din limba română literară actuală

băsni, vb. 4. intr. ‘(vechi) povestesc. Spun minciuni – Azi în vest, *băznesc*, mint’: *ca să băsnuiți rudenii curvărești* (f. 90^v); atestat: 1683, DOS; *băzni*, *băsnui* (Biblia 1688).

becisnic, adj. ‘necinstit, neleguit, infam, lamentabil, detestabil’: *Ce încă n-au fost învățat becisnicul* (f. 86^r); atestat: 1612; etimologie: vsl. *bečištinū* ‘necinstit’, *bečištinikū* ‘nemilos’.

blagocestiv, adj. ‘(înv) evlavios’: *a preablagocistivului împărat Constanțin* (f. 80^r); atestare - DOS. V.S.; etimologie: vsl. *blagoçestib*’.

bogoslov, adj. ‘(înv) teolog’: *Iară de la bogoslovi aflu cum că ei începătură și temeiua toată bogoslovia pre Dumnezău îl cugetă* (f. 113^v); etimologie: vsl. *bogoslovī*, format pe baza gr. *qeovlogo*”.

bolniță, s. f. ‘(învechit) spital (pe lîngă o mănăstire, un așezămînt de binefacere), infirmerie’: *mari milostenii la săraci și la measeri, la bolnițe și la ospătării* (f. 129^r); etimologie: vsl. *bolinica*.

bozi, s. m. ‘(iuz) divinitate pagînă, idol’: *Cînd să afunda închinătorii bozilor* (f. 89^v); etimologie: paleosl. *bogū*.

candilă, s. f. ‘feștilă’, ‘lumînare’: *ca o candilă luminoasă* (f. 127^v); etimologie: vsl. *kanūdilo*; ngr. *kandh’la*; cu accentul pe penultima silabă: *kándilo*.

chedru, s. m. ‘cedru, arbore din familia coniferelor ce crește în Liban’: *de părīul chedrilor* (f. 122^r); etimologie: vsl. *kedrū* < gr. *kevdro*”.

eres, s. n. ‘erezie’; *Zínon Chiteánul a lui Minséu, începătoriul ai stoiceștii erëse* (f. 78^r); etimologie: vsl. *eres*’.

ghizdav, adj. ‘(în literatura veche: d. persoane) frumos, grațios, elegant, (rar) plăcut’: *pīna nu sămăna ghizdavul grăunțu al grūlui* (f. 80^v); etimologie: paleoslavul *gyzdavŭ*.

gospojda, s. f. ‘vechi doamnă, principesă’: *blagoscistica și prealuminata soția ta și doamna gΩ^sda Mária* (f. 70^r); etimologie: vsl. *gospožda*.

jigănie, s. f. ‘(inv) insectă parazită, animal mic, neînsemnat’: *pentru jigăniile cèle moi la zburat* (f. 78^v); etimologie: vsl. *živiti*.

pravoslavie, s. f. ‘(inv.) ortodoxie’: *curatul așezămînt al pravoslaviei* (f. 100^r); etimologie: vsl. *pravo-slaviě*.

pristăvi, vb. 4. refl. ‘a muri’: *pristăvindu-să arhiereul scaunului* (f. 117^v); etimologie: vsl. *preštaviti sę*.

sad, s. n. ‘(înechit și regional) loc necultivat (pe care cresc arbusti sălbatici)’: *berbēcele acela, carele era ținut în sadul Savec* (f. 91^r – 91^v); etimologie: vsl. *sadβ*.

stihar, s. n. ‘veșmînt de cîntat stihurile’, ‘un veșmînt cu mînici purtat de diacon la serviciu divin (îl poartă și pretu dar pe supt felon, și arhiereu pe supt sacos)’: *la bedernițe și la stihariu și la poias* (f. 128^v); etimologie: vsl. *stiharu*.

zăticeni, vb. 4. ‘a împiedica, a stingheri’: *Au să mă zăticnească cît de puțin* (f. 88^r); etimologie: vsl. *zatičnati*.

1. 2. 1. Cuvinte formate pe terenul limbii române cu material slav

colțurată, adj. ‘colțuros cu (s. plin de) colțuri, unghiuri (multe)’: *leacul din piatră colțurată* (f. 122^r); etimologie: *colț* (< paleosl. *kolći*)

dvori, vb. 4. tranz. ‘(inv) a servi, a sluji la curtea unui domnitor sau a unui boier’: *pe fericiții îngeri cu nepovestită plecăciune dvorind și la două dumnezăiești lucruri desăvîrșit slujind*; etimologie: vsl. *dvoriti*.

glasnic, 1. adj. ‘vocală’: *dintr-acesta din ison ies două glasnice, vari și oxi* (f. 110^v); 2. s. ‘cunoscut, renumit, orator’: *ce-i zicea Dumnezău la marele glasnic, Isaiia* (f. 89^v); atestare: 1683; etimologie: *glas* (< *glasβ*) + -nic.

nărocire, s. f. ‘noroc, fericire’: *dar și toată buna nărocire și har apostolesc de la Dumnezău* (f. 67^r); etimologie: *noroci* < *noroc* < vsl. *narokβ*.

privеala, s. f. ‘(înechit și regional) privire, priveliște’: *Acolo au fost privеala cea cu multă dulceață*; etimologie: *privi* (< vsl. *praviti*) + suf. –eală.

tăinuit, adj. ‘ascuns, secret, necunoscut’: *să rădicăm tăinuitul toiag pe cinstita cruce* (f. 91^v); atestare: Cantemir, Ist.; etimologie: v. *tăinui* (< *taină* < vls. *taina*).

topitoare, s. f. ‘(înechit, rar) cuptor special pentru topit metale sau alte materiale, topilă’: *precum face și aurariul cînd pune în topitoare aurul cel ce să arată bun* (f. 105^r); atestare: 1776; etimologie: *topi* (< vsl. *topiti*) + suf. –tor.

volnicie, s. f. ‘(învechit și regional) în loc. adv. *cu* (sau *după*) *volnicie*, în mod abuziv, după bunul plac’: *să propoveaduim cu mare volnicie*; etimologie: *volnic* (< vsl. *vol'n'*) + suf. –*ie*, *volnic*.

1. 3. Cuvinte cu etimon slavon

capiște, s. f. ‘templu păgânesc’, ‘altar’, pl. *capiști: dumnezăii lui cei mincinoși și capiștile bozilor* s-au sfărîmat; atestare -1620, Moxa; etimologie: slavon. *kapi, te*.

dverile, s. f. ‘(învechit) fiecare dintre cele trei uși ale iconostasului sau ale altarului, una centrală și două laterale’: *și dindărăt la sfîntul oltariu, și de nainte la uși, și-nlăuntru la dverile oltariului*; atestare: 1500, DERS; etimologie: slavon. *dver'*.

grămădi, vb. 4: ‘a face o grămadă, a strânge, a aduna (multe lucruri de același fel) la un loc’: *Venîți, păcătoșilor, de grămădiți pe temeiul acesta, nu lêmne sau iarbă* (f. 124^r); etimologie: slavon. *gramaditi*.

măcenie v. mucenie, s. f. ‘(învechit) martirizare; mucenie’: *curînd vor trêce podul măceninii* (f. 83v); etimologie: slavonul mediobulgar *mōčenō*, scr. *mučenje*.

nameastnic, s. m., adj. ‘(învechit) locuitor sau reprezentant al cuiva (într-o funcție însemnată, laică sau religioasă)’: *și făcîndu-să el arhiereu, au rămas nameastinc în scaunul acesta*; atestare 1609, Iorga; etimologie: slavonul *namTMst'nikß*.

odrăsli, vb. 4. tranz. ‘a da naștere’, ‘a produce’, ‘a rodi’: *carea odrăslêște pace și sănătatea vindecării* (f. 123^r); etimologie: v. *odraslă* < slavon. srb. *odraslīß*.

oltariu, s. n. ‘jertfelnic’, ‘altar păgân’: *dindărăt la sfîntul oltariu, și de nainte la uși, și-nlăuntru la dverile oltariului* (f. 127^v); etimologie: slavon. *olßtar'*.

osăbit v. osebit, adj. 1. ‘învechit și popular: care ieșe din comun; neobișnuit, special; deosebit, remarcabil’: *vrême osăbită* (f. 103^r); 2. ‘deosebit, diferit, distinct; felurit, divers’: *obiceie osăbite* (f. 103^r); 3. ‘despărțit, separat, izolat’: *de deșert să fie osăbite* (f. 78^r); atestare: 1702; etimologie: *osebi* < slavon. *osob'*.

osîrdie, s. f. ‘(învechit) ardoare, zel, rîvnă, străduință, sîrguință’: *fără de lenevie și cu multă osîrdie să petrećeți și să priviți și această zidire*; etimologie: slavon. *usr̥dn̥*.

paingul, s. m., s. n. ‘păianjen’: *făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsaturile* (f. 78^v); etimologie: vsl. **pa(j)qkъ*, slavonul *paQkß*.

pardoși, s. m. ‘(învechit) panteră’: *Încă și dobitoace și fieri: lei, pardoși, pili, cerbi, moimuțe*; atestare: 1480, DERS; etimologie: slavonul *pardos'*, ngr. *pavro'*.

pocaanie v. pocaianie, s. f. ‘(învechit) pocaință, penitență, pedeapsă, suferință, chin’: *și să-l dobîndească cu pocaanie*; etimologie: slavonul *pokaenio*.

price, s. f. ‘(învechit și regional) ceartă, neînțelegere, dispută’: *și o price și o sădită ceartă* (f. 75^v); atestare: Coresi, etimologie slavon. *priča*.

proclet, adj. ‘(bis., inv., d. oameni; în imprecații) anatemizat’, ‘necredincios’, ‘drac’, ‘ticălos’, ‘rău’: *carele l-au spart procletul Áriia* (f. 106^r); atestat - Coresi Ev.; etimologie: slavon. *prokletß*.

rucaviță, s. f. ‘(învechit, mai ales la plural) fiecare dintre cele două bucăți de stofă cusute cu fir cu care se strîng mînecile stîharului, purtate de preot în timpul cât oficiază slujba bisericească; mînecuță, mînecar, naracliță’: *la epitrahilul tău și la rucavidețe* (f. 127^v); etimologie: slavon. *r'kaavica*.

slavoslovie, s. f. ‘slavă’: *Iară după multe veselii și slavoslovii ce-au făcut cătră Dumnezău și cătră sfinta Maică Preacistă* (f. 112^r – 112^v); atestat - Coresi EV., etimologie: slavon. *slaboslovie*.

tîmpene, s. f. ‘(învechit) dairea. p.ext. tobă, darabană’: *să laude numele lui Dumnezău în tîmpene, și în horă, și în psaltire* (f. 85^r); etimologie: slavon. *tópanj*, ngr. *tuvmpanon*.

zavisnice, adj. s. m. f. ‘zavistnic’, ‘invidios’, ‘gelos’, ‘dușmănos’: *din locurile cîle zavisnice ale lui organe* (f. 72^v); etimologie: slavon. *zavistníků*.

1. 4. Cuvinte cu etimoane din limbile slave moderne

basnă, s. f. ‘(înv) povestire falsă’, ‘relatare mincinoasă’: *căci mă biruiră niște basne ca acêstea* (f. 80^r); etimologie: srb. *basna*.

crug, s. n. ‘(inv) cerc’, ‘orbită’, ‘boltă cerească’: *crez pe cruce să fie ca o tainică osie, carea ține prin mijloc tot cerescul al bisericii crug* (f. 91^v); etimologie: vgl. russ. serb. *krug*.

mițurcă v. **misurcă**, s. f. ‘coif purtat în vechime de războinicii egipteni’: *cu mițurca judecătii cei nefățarnice* (f. 88^v); atestat - Biblia (1688); etimologie: pn. *misiurka*; Episcopul de Râmnic, Gh. Enăceanu, aduce următoarea observație pentru acest cuvânt: „Deci Atanasie a tradus pe *kovruqa* cu mițurcă, adică sarica mițoasă a ciobanilor. Si în românisarea acestei vorbe el a avut în vedere că *kovru*"-*qo*" însemnează cap, acoperiș de cap până la urechi de aramă, coif, turcește «başlîk», franțuzește «têteière».²

1. 5. Cuvinte de origine turcă

catîr, s. m. ‘mulet’: *cu multime de dobitoace, cu cămile, cu catîr* (f. 102^v); atestat: 1649, MARD.; etimologie: turk. *katır*.

cerdac, s. n. ‘(cu uz regional) foișor’, ‘verandă’, ‘balcon’: *ca cerdacul acela* (f. 133^r); etimologie: tc. *çardak*.

divan, „attesté seulement dans l'expression *a merge la divan* «comparaître devant la plus haute cour de justice, présidée par le prince» < tc. *divan*³: și numai pentru creștini gătiia judecăți, acoló, la înfricoșatele lui *divanuri* (f. 83^r).

pili, cuvânt care nu este înregistrat în DLR; îl regăsim la Scriban: „pil, m., pl. pili, (var. din turc. fil, elefant, turc. nord. pel, ossetic pil, , v. ind. pilu, v. fil) elefant”. „În privința etimologiei, *pil* este un împrumut din turcă, după varianta fonetică *pil* a turc. *fil*, formă intrată și ea în limba română veche. Frecventa utilizare a acestui termen în secolul al XVII-lea impune corectarea afirmației lui Vl. Drîmba, loc. cit., potrivit căruia acest termen cult ar fi atestat „numai în cîteva texte din epoca fanariotă.”⁴: Încă și dobitoace și fieri: *lei, pardosi, pili, cerbi, moimuțe* (f. 103^r).

sirma, «fil d'or ou d'argent» < tc. *syrma*⁵: *cîte lucruri din amestecături vărsate, cîte țăsute cu sirmă*, (f. 102^v), *ca să-și facă veșmînt mohorît cu sirmă și înfrumusețat cu 318 luminate diamanturi* (f. 106^r).

1. 6. Cuvinte de origine maghiară

bisug v. **belșug**, s. n. ‘belșug’, ‘cantitate mare de bunuri necesare traiului’: *să hrânească cu mare bisug de roadă*; atestat: 1628 Iorga, , *bișug*; etimologie: magh. *bőseg*.

² G. Enăceanu, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, s. II, t. XII, 1892, p. 191.

³ O. Densusianu, DHLR, p. 843.

⁴ E. Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 36.

⁵ O. Densusianu, DHLR, p. 843.

feliușag, (nord.) ‘fel’, ‘fire’, ‘natură’: *puterea feliușagului* (f. 94^r); etimologie: magh. *féléség*.

feredeu, s. n. ‘baie (putină, stabiliment, stațiune balneară)’: *curățitorul feredeu al păcatului* (f. 94^v); etimologie: magh. *fürdő*.

ficlean, s. m. ‘diavol’: *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsaturile cîte supjiri prin unghiuri* (f. 78^v); etimologie: magh. *hitlen*.

meșterșug, s. n. ‘artă’: *să mă luptați împotrivă cu acestași meșterșug* (f. 73^r); etimologie: magh. *mesterség*.

sălaș, s. n. ‘locuință’, ‘locaș’, ‘casă’: *De voiu intră în sălașul casii mîle* (f. 87^v); etimologie: magh. *szállás*, cf. sb. *salaš* ‘cătun’, pol. *szalasz*, rus. *шалаш*.

1. 7. Cuvinte de origine greacă

catapetasma, s. f. ‘(astăzi, în biserică ortodoxă) despărțitura împodobită cu icoane dintre altar și navă’: *ș-a despicat catapetasma* (f. 116^r); etimologie: din gr. *catapevtasma*.

cocon, s. m. ‘copil de boier sau de domn’: *Caută de vezi pre coconi cum stau osăbiți de părinții lor* (f. 83^v); atestat 1551/53; etimologie: ngr. *kokkw`na*.

idran v. hidră, s. f. ‘(mit) șarpe mitologic cu șapte capete, în locul cărora, dacă erau tăiate, creșteau mai multe’: *idran cu multe capete făcea* (f. 79^r); etimologie: gr. *u{dro*”.

ighemon, s. m. ‘stăpân’, ‘domn’, ‘domnitor’, ‘dregător’: *Domnii, voievozii, craii, ighemonii, mai marii oștilor* (f. 97^v); etimologie: ngr. *hJgemwvn*.

parimie, s. f. ‘proverb’, ‘pildă’, ‘învățătură’: *precum zice parimiia*: „Să îmboldești mînzul direct la țef” (f. 80^r); etimologie: ngr. *paroimiva*.

politică, s. f. ‘politesse, courtoisie’: *ca să fie podoabă sufletului vostru, după cum sunt podoabele svintii bisericici și, podoabă trupului după cumu-s podoabele politiciei* (f. 132^r); etimologie: *politikhv*.

politia, s. f. ‘(învechit) aşezare omenească’: *luminează totă politia* (f. 70^r); atestare: C. Cantacuzino; etimologie: *politeiva*.

sácos, s. n. ‘veșmînt arhieresc, lung pînă la genunchi și cu mîneci largi, împodobit cu galoane și broderii, care se poartă peste stihar; (grecism învechit) polistavrion’: *la sácos și la encolpii* (f. 127^v); etimologie: ngr. *savko*”.

2. Cuvintelor ce înregistrează un sens sau o formă diferită față de limba română literară actuală

a călca, vb. 1. intranz. ‘a învinge’: *el au fost gonit, el s-au călcat, el s-au omorît de razele ai făcătoarii de viață cruci* (f. 86^r); etimologie: lat. *calcare*.

a căuta, vb. 1 tranz. ‘a privi’: *Pat au făcut fără de mintele Maxentie, din lêmnele acèle trecătoare, ca să rădice mort pe Constandin, din prăpăștile frîngerii podului, căutând spre părțile cîte de jos* (f. 86^r); etimologie: din lat. **cautare*.

a munci, vb. 4. intranz. ‘a chinui’: *și îndată apuca pe creștini și fără milă îi muncia* (f. 83^r); etimologie: slv. *mōčiti*.

bezdnă, s. f. ‘prăpastie’, ‘abis’: *zicea că bezdna iaste supusă supt vreme nesfărșită* (f. 77^v); acest fonetism se explică prin împrumutul din slavă, prin imitarea structurii fonice a cuvântului.

cerca, vb. 1. tranz.: ‘a căuta’: *cercind ajutoriu și nu vine nimenea să le ajute* (f. 83^v); etimologie: lat. *circare* ‘a ocoli’.

cetate, s. f. ‘oraş’: *în cetatea Nicheii* (f. 105^v); etimologie: lat. *civitas, -tatem*.

chiparis v. chiparos, s. m. ‘arbore răšinos cu lemnul parfumat’: și *mirositoare mlădițe de chiparis, și de pescu, și de chedru* (f. 73^r); etimologie: gr. *kupavrissō*”, ngr. *kupavrissi*; n. lat. *cypress*; atestat: 1642.

clăti, vb. 4, refl. ‘a se scutura’, ‘a se cutremura’: și *îndată își căti și ea capul* (f. 115^r); etimologie: vsl. *klatiti*.

dobîndi, vb. 4. tranz ‘a moșteni’: *ca să dobîndiți pe Hristos* (f. 83^v); etimologie: vsl. *dobysi*.

ficlean, s. m. ‘diavol’: *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsaturile câle supțiri prin unghiuri* (f. 78^v); etimologie: mg. *hitlen*.

genunchi, s. m. ‘(slavonism: paleosl. kolěno având și înțelesul) seminție’, ‘trib’: *Și să să slăvească numele tău, căruia să pleacă tot genunchiul, câle cerești, și câle pămîntești* (f. 84^r).

icoană, s. f. ‘imagine’: *să veдеți pe zugrav cind va să facă vreo icoană streină* (f. 130^r); etimologie: paleosl. *ikona*, gr. *eikwvn, -kovna*.

lege, s. f. ‘credință’: *Pare-mi-se că această biruințe să să fie însemnată, mai nainte în legea vîche* (f. 86^v); etimologie: lat. *lex, legis*.

lemn, s. n. ‘arbore’: *La Adam s-au înțeles [însă pentru firea lui, acoperit], cu lemnul acela ce i-l numia duhul darului, lemnul vieții* (f. 121^v); etimologie: lat. *ignum*.

limbă, s. f. ‘popor’, ‘națiune’: *Auzițim-mă pre mine toate limbile, puneți în urechi toți ceia ce lăcuiți lumea* (f. 118^v). În cazul acestui cuvânt, semnalăm faptul că avem în discuție un calc lingvistic, sensul de ‘popor’ provenind din v.sl. *językū* ‘lingua’, ‘populus’: etimologie: din lat. *lingua*.

muncă, s. f. ‘chin’, ‘caznă’: *precum au fost în Iudea să învête pe evrei cîte munci ar fi mai multe să i le facă* (f. 82^v); etimologie: vsl. *mōka*.

nemernic, s. m. ‘străin’, ‘venetic’, ‘pribeag’: *De-acum nu mai sinteți streini și nemernici* (f. 124^r); etimologie: slavonul *namår'ñβ* ‘care vine’. Acest sens este specific doar epocii vechi a românei literare.

plecată, adj. ‘smerită’: *ce pentru multa a lui îngereasca smerenie i-au și petrecut mult loc, cu mare și plecată dragoste* (f. 112^v); etimologie: a *pleca*.

rost, s. n. ‘gură’: *Așa toți cu toții dulcele nume al mult dăruitului Constandin, avându-l în rosturile lor zicea* (f. 99^r); etimologie: lat. *rostrum* ‘cioc’.

săbor, s. n. ‘sobor’: *care l-au pustit den săborul fericiților îngeri* (f. 76^r); etimologie: slavon. *sþborjß*.

troită, s. f., ‘Sfânta Treime’: *lepadătorii Sfintii Troițe* (f. 81^r); etimologie: slv. *troica*.

vas, s. n. 1. ‘(îvp) mai ales în limbajul bisericesc; de obicei cu determinări ca „rău”, „spurat”; persoană considerată purtătoare a unor însușiri malefice, diavolești’: *Alt gînd n-avea acesta Maxentie, vasul al împuțitei înșelăciuni* (f. 82^v); 2. ‘(îvp), mai ales în limbajul bisericesc; de obicei cu determinări ca „ales”, „dumnezăiesc”; persoană considerată purtătoare a grației divine’: *să să facă vas dumnezăieștii lumini* (f. 87^v); etimologie: lat. *vasum*.

vînzare, s. f. ‘trădare sau denunțare pentru bani sau pentru un avantaj material’: *îndată și vînzarea lui au vrut să să facă în grădină* (f. 122^r).

3. Sinonimia - semn al unui lexic în curs de dezvoltare

Așa cum bine se știe, acest stadiu al limbii române literare este caracterizat prin curențe semnificative la nivelul lexicului, prin existența acelor „goluri semantice” (în cazul traducerilor),

situatie ce este evidentă și în paginile acestui manuscris; însă, trebuie remarcată existența a numeroase serii sinonimice, lucru ce ne indică faptul că traducătorul Atanasie încearcă să epuizeze resorturile limbii române. „Numărul, uneori foarte ridicat, al termenilor sinonimi poate constitui un indiciu al grijii traducătorilor pentru precizie sau pentru atingerea unor nuanțe, a frâmântărilor lor pentru a găsi cuvântul cel mai adecvat poate și cel mai expresiv, și care să aibă o putere de circulație mai largă”⁶.

Nu am reușit să realizez o listă exhaustivă a seriilor sinonimice (având în vedere dimensiunile textului supus analizei), dar am încercat să identific cât mai multe situații din care să reiasă acest procedeu. Menționăm existența, în aproape toate seriile sinonimice, a termenilor de origine latină (sau derivate formate pe terenul limbii române din cuvinte de origine latină); de asemenea, precizăm și faptul că, cel puțin unul dintre termenii seriilor sinonimice multiple nu mai este utilizat în limba română actuală. O altă caracteristică a termenilor sinonimici este aceea, că în mai multe exemple, apar în aceeași propoziție sau frază

Având în vedere faptul că am redat contextele în care cuvintele sinonime apar (pentru o mai precisă reliefare a acestei relații dintre cuvinte), nu am mai respectat ordinea alfabetică.

O caracteristică a vechilor texte românești o constituie fenomenul glosării (mai ales în ceea ce privește cuvintele folosite cu sensul figurat), unde mai ales adverbul *ádecă* stabilește o relație de sinonimie între cuvinte, așa cum reiese din următoarele exemple: *văzind multe feliuri de grădini și izvoară de pururea curătoare, ádecă pre svinții cei sădiți întru darul duhului (f. 68^r), încă și cei de departe, ádecă ceialalți cinstiți boieri a celui denafără svînt sfat (f. 70^r), curata liniște ce-au făcut întru sufleteasca lume, ádecă întru biserică lui Dumnezău (f. 72^v)*.

Aducem la cunoștință și acele situații în care traducătorul însuși oferă, în notele marginale, un sinonim pentru anumite cuvinte din text: *pentru ca să nu să nască din vrajbă ziditoriu, ce în singură cea voitoare (f. 75^v) – marginal, notat: alegătoare; de va cugeta cineva și în minuni (f. 104^r) – marginal, notat arătări; pe atijările trupului vostru (f. 132^v) – marginal, notat: întărîtările.*

Seriile sinonimice⁷ au fost grupate în:

5. 5. 1. Serii sinonimice simple sau izolate

- ✓ *poate să socotească nenumăratele minuni (f. 129^v) – tu, carele multe ciudese ai făcut (f. 111^v);*
- ✓ *De-acum nu mai sinteți streini și nemîrnici (f. 124^r);*
- ✓ *lumina pocăinții (f. 124^r) – și să-l dobîndească cu pocaanie (f. 98^v);*
- ✓ *pe fericiții îngeri cu nepovestită plecăciune dvorind și la două dumnezăiești lucruri desăvîrșit slujind (f. 96^v);*
- ✓ *lêmne cioplilia și idoli făcea (f. 79^v) – Cînd să afunda încinătorii bozilor (f. 89^v);*
- ✓ *pierzătorii cunoștinții lui Dumnezău (f. 81^v) – lepadătorii Sifiantii Troițe (f. 81^r);*
- ✓ *Chitul, carele și falena să numește (f. 91^v);*
- ✓ *și mirosurile nice de închisoare nu să opresc (f. 94^r) – ca într-o temnițe și-ncă legăți cu nedezlegate legături (f. 96^v);*
- ✓ *lucrul al fietecăruia să va vădi (f. 124^r) - cîte zidiri s-au arătat în lume (f. 76^r);*

⁶ F. Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*, Ed. Clusium.Logos, Cluj-Napoca, București, 1995, p. 37.

⁷ Clasificarea seriilor sinonimice a fost preluată de la F. Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*, Ed. Clusium.Logos, Cluj-Napoca, București, 1995, p. 37.

- ✓ *price și o sădită ceartă* (f. 75^v);
- ✓ *piatra inimii mélé o ai gătit ca anthracul* (f. 117^r) / *ce pre pustitoriu jeratec cel infocat din mînia nesocotêlii lui* (f. 76^r);

5. 5. 2. Serii sinonimice complexe

5. 5. 2.1. Serii sinonimice cu trei termeni

- ✓ *copaciul cel înalt al înțelepciunii lui Dumnezău* (f. 123^r) - *lemnul cunoștinții cel din raiu* (f. 116^r) - și va fi ca *pomul* ce e sădit pre lîngă ieșirile apelor (f. 123^v);
- ✓ *în orașe și în sate* (f. 70^v) – *în cetatea Nicheii* (f. 105^v) – luminează toată *polititia* (f. 70^r);
- ✓ *și gurele să zică* (f. 72^v) – avîndu-l în *rosturile lor*, zicea (f. 99^r) - *În buzele lor avea numele lui* (f. 99^v);
- ✓ *Maicele vedea pe împăratul Constandin, iar dulcele împărat căuta la coconi* (f. 95^r) – *Și priviia* gaurile pironelor (f. 115^r);
- ✓ *Să socotească în cugetul lui fietecare* (f. 87^r) - *iarăși* socotescu în *gîndul mieu* (f. 80^r) - *Să scrie fietecarele în mintea lui* (f. 93^r);
- ✓ *închipuia hîmere și fieri* (f. 79^r) - *a toată nălucirea drăcească* (f. 99^v) - *în stihii au întins tîlhariul mreji* (f. 78^r);
- ✓ *boacetele, turburările, și glasurile, și plînsurile* (f. 96^v) - *orice feliu de plînsori să cad diavolilor* (f. 96^v);
- ✓ *procopsia fârmecătorii și vrăjile și descîntecile* (f. 79^v).

5. 5. 2.2. Serii sinonimice cu patru termeni

- ✓ *blagocistivului domn Ioan Constandin Băsărab voievod* (f. 135^v) – *Bucură-te și tu, o blîndule și linule împărate* (f. 95^v) – *Preadulcele meu Isuse* (f. 117^v);
- ✓ *mari milostenii la săraci și la measeri* (f. 129^r) - *săracii și flămînzii și golii și de tot feliul de lipsiți și scăpați* (f. 129^r).

5. 5. 2.3. Serii sinonimice cu cinci termeni

- ✓ *iată, dar, că nu-i fiul mai mic* (f. 109^v); *izbăvitoriu pruncilor te-ai arătat* (f. 95^v); *fecior de om bun* (f. 114^v) – *a nevinovaților coconi* (f. 83^v) - *Măririle ei și odraslele ei să văd în toate părțile pămîntului* (f. 123^r);
- ✓ *Jungherile vitelor* (f. 128^r) – *fiară* mîncătoare de suflet (f. 107^r) – *iar câle impreunate sint câle simjitoare și nesimjitoare, adeca dobitoacele și câle cuvîntătoare* (f. 76^r) – *pentru jigăniile câle moi la zburat* (f. 78^v) – *carele îl vîrsa ca o hiară* sălbatecă Maxentie (f. 84^v);
- ✓ *îngereasca smerenie* (f. 112^v) – *iubitului și prea doritului fiu al umirenii noastre* (f. 67^r) – *plecăciunea* (f. 93^v) – *netrufia* (f. 93^v) - *neslavirea* (f. 93^v);
- ✓ *arhiereii, preoții, părintii și dascălii, cu toți cinstiții clirici*, (f. 128^v).

5. 5. 2.4. Serii sinonimice cu șase termeni

- ✓ *împotrívitoriul lui Dumnezău, diavolul* (f. 77^r) – *Numărați meșterșugurile satanii* (f. 79^v) – *rădica împărați pre închinătorii idolilor și pe antîhristi* (f. 72^v) – *Făcea ficleanul ca paingul carele își întinde țăsaturile* (f. 78^v) – *cum că vrăjmașul au avut câle de multe feliuri ale lui tabere întinse* (f. 80^r) – *neiubitorul de bine vrăjmaș ficleanului, zic diavolului* (f. 72^v) – *Meșterșuguit sau vrăjmașul* (f. 75^v).

De asemenea, am putut constata că traducătorul versiunii românești apelează la termeni sinonimi pentru a reda același sens (constatare realizată prin raportarea la originalele lor grecești), lucru ce trădează încă o dată preocuparea traducătorului moldovean de a găsi cel mai adekvat sau cel mai expresiv cuvânt: astfel, pentru grecescul *γαληνοτάτω*, Athanasie decide să îl traducă cu *prea blindului* (f. 67^r), iar câteva rânduri mai jos cu *blagocistive* (f. 67^r) (Cf. DER, *blagocestiv* adj. ‘milos’, din vsl. *blagočistivi*).

γαληνοτάτω, ‘pentru titluri și denumirea domnitorilor, împăraților și a domnilor; superlativul lui *galhnov*’ – liniștit, calm’) (cf. Dimitrakou)

Mentionăm o altă situație în care Athanasie utilizează termeni sinonimi pentru aceeași noțiune, situație în care unul dintre termeni este un împrumut din slavonă, neînregistrat în dicționarele limbii române: astfel, grecescul *μετριότητη*, -*uhto*”, „ejn th`/ ejkkl. glwvss. mt. th” ktht. ajntwn. a v proa. ajnti tou` ejgwv, ivd. ejpiv ejpiskopwn, prov” dhvlwsin tapeinofrosuvnh” (cf. Dimitrakou) - *τῆς ἡμῶν μετριότητος* (‘humidity’, ‘modesty’) / *al umerenii noastre* (f. 67^r), *μὲ ταὶς εὐχαῖς καὶ εὐλογίαις τὴν ὑμῶν μετριότητος / cu rugăciunile și blagosloveniile umerenii noastre* (f. 69^v) este tradus prin slavonul *umerenie* (oumerennii) (cu sensul de ‘smerenie’); iar pentru grecescul *τὸ ταπεινόν*, „ejpiv pros. oJ tetapeinwmewno”, oJ uJpostaV” meivwsin, tapeivnwsin th`” dunavmew” h] th`” uJperhfaneiva” tou „o ipostază medie, diminuarea puterilor și a orgoliilor” (cf. Dimitrakou) - *κατὰ τὸ ταπεινόν της ἀσθενείας μον* (‘of language, suited to the humble’) / *după smereniiă neputinții mélé* (f. 69^r).

De asemenea, grecescul *πηγῆ* (*rohv*, *rou*”, *reu'ma u[dato*”, *na'ma* – ‘apă care curge’) este tradus o dată prin *puț* - *έκαθέζετο ἐπὶ τῇ πηγῇ / și sedea lîngă puț* (f. 67^v), iar a doua oară prin *izvoără*: *πηγᾶς ἀενάος / izvoară de pururea curătoare* (f. 68^r).

Dar, în unele situații, carentele lexicului limbii române sunt destul de evidente, mai ales prin raportare la resorturile limbii grecești; astfel, traducătorul are o singură opțiune semantică în limba română:

- ✓ *ὅτι τὸ ἀδικόν μας πολίτευμα ἐν οἰρανοὶς ὑπάρχει / căci că petrécerea nostră iaste în ceruri* (f. 69^v);
- ✓ **πολίτευμα, ato” (toV)** ‘acte d’administration publique’ (DGF), dar sensul corespunzător îl aflăm din dicționarul lui Dimitrakou, unde și este redat exact acest citat din *Epistola către Filipeni*: ‘toV dikaivwma tou` polivtou, taV politikav dikaiwvmata’;
- ✓ **συμβίωσιν Θεῷ / și petrécere împreună cu Dumnezău** (f. 68^v);
- ✓ **συμβίωσι”, ew” (hJ)** ‘vie en commun’, ‘camaraderie’, ‘intimité’, sundiaivthsi”, toV suzh`n, sundiarmonhv’ (cf. Dimitrakou);
- ✓ *όποιος εἰς τὰς ἐναρέτονς αὐτοῦ ἐπισκηνώσεις πλησιάζει / fietecarele ce să apropie la îmbunătățatele lui petrêceri* (f. 70^r);
- ✓ **ἐπισκηνώσεις (hJ)** ‘tabernacling in’, ‘indwelling’ (Lampe), ‘hJ ejnevrgeia kaiV toV ajpotevlesma tou` ejpiskhnw”’;
- ✓ *θέλεις ξεκουράξεσαι εἰς τὴν ὁδοιπορίαν καὶ εὕθυμος εἰς τὸ ταξείδι τῆς ἄνω βασιλείας νὰ προχωρῆς / te vei odihni în călătorie și cu bună osîrdie vei intra pe calea împărăției de sus* (f. 69^v);
- ✓ **όδοιπορία, a” (hJ)** ‘voyage (par terre)’;
- ✓ **ταξείδιον (τὸ)** ‘foreign travel’.
- ✓ *ἄλλ’ ἡ σὰρξ ἀσθενῆς/iar trupul e neputincios* (f. 67^v);
- ✓ *ἡ σὰρξ, sarkov”(hJ)* ‘chair de l’homme et des animaux; le corps’;

và κυβερνήσονν **σῶμα** / să-și poată chivernisi **trupul** (f. 68r);
σῶμα, ato" (*toV*) ‘corps’.

Bibliografie

A. Dicționare și alte instrumente de lucru

DA = Dicționarul limbii române. Tom. I-II, Editura Academiei, București, 1919-1949.

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudor Sandru Mehedinți și Magdalena Popescu, Editura Saeculum I. O., București.

DGF = Anatole Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Éd. rev. par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, s.a.

Lexicon paleoslavonico-graeaco-latinum, Franz Miklosich, Vindobonae, Guilelmus, Braumueller, 1862-1865.

Dimitrakou = Dhmtrakou, *Mevga lexivkon olh ellhnikh glossh dhmotikhv, kaqareuousa, mesaiwnikhv, metagenestera, arcaia, Brabeion Akadhmia |*, Aghvna.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 1965.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 1965-2010.

DA = Dicționarul limbii române. Tom I-II. Editura Academiei, București, 1913-1949.

Lidell, Henry George, Scott, Robert, *A Greek-English lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1996.

MDA = *Micul dicționar academic*, Academia Română – Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, vol. I-IV, Editura Univers enciclopedic, București, 2002.

Scriban, August, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, edițunea întâia, Iași.

TDRG = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I A-C, Cluseum, Cluj-Napoca, 2000; Band II D-O, Cluseum, Cluj-Napoca, 2003; Band III P-Z, Cluseum, Cluj-Napoca, 2005.

B. Lucrări de referință

Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului românesc*, Editura Cluseum-Logos, Cluj-Napoca, București, 1995.

Enăceanu, Ghenadie, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, seria II, tomul XII, 1892, p. 163-200.

Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.

Hristea, Theodor, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Editura Științifică, București, 1968.

Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.